



صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش‌های سیاسی

مصاحبه پژوهشی با؛

امید جلوداریان؛ دانشجوی دکتری و استاد دانشگاه

(به بهانه ۲۱ اسفند روز بزرگداشت نظامی گنجوی)

اشعار نظامی گنجوی حاوی چه پیامهایی است؟

(مسائل اجتماعی در شعر نظامی گنجوی چگونه بیان شده است؟)

فرآورده‌های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش‌های زیر قابل دسترس است:

– وب سایت خبرگزاری صداوسیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهشگر: مهدی ناجی

- حکیم نظامی گنجوی (۵۳۵ تا ۶۱۲ هـ-ق):

- اشعار نظامی تحت تاثیر شرایط اجتماعی (قرن ۵ و ۶): به استیلای ترکان غزنوی و سلجوقی و سیاست‌های خاص خلفای عباسی مربوط است. که دوران رواج تعصب، اختلاف فرق مذهبی و دوران انتقام‌گیری بوده است.

- در زمانی زندگی می‌کند که ویژگی‌های ناپایداری احوال، از میان رفتن رسوم و پریشانی امور و فساد اخلاق وجود دارد.

- از منسوخ شدن مروت و معدوم شدن وفا سخن می‌گوید و اینکه علوم و آداب متروک شده‌اند.

- بر درست انجام دادن شغل، عدل و عدالت، اخلاق فردی، تعامل با هم‌نوعان و حیات اجتماعی و بعد معنوی و روحانی انسانی تاکید دارد.

- به نقش تربیتی و انسان‌ساز زن تاکید دارد. زن در شعر نظامی شاخص است. توانایی هدایت دارد و خردمند است.

- راه نجات را عشق ورزیدن و منشاء همه فسادها را خودخواهی و خودپرستی معرفی می‌کند.

- جامعه آرمانی، قلمرو فضیلت و انصاف: جهان عاری از بی‌عدالتی و پریشانی را در اشعارش ترسیم کرده است.

- پربسامدترین کلمات و مفاهیم در اشعار نظامی:

«عشق و عدالت و پرهیز از ظلم و ستم و نکوهش خودخواهی و خودپرستی و عفاف و پرهیز از خیانت و پرهیز از سفاهت و تشویق زیرکی و دوستی و پرهیز از عداوت و وفاداری و مروت».

- از جمله مهم‌ترین آثار نظامی که بازتاب عمده‌ای در ادب فارسی داشت خسرو و شیرین است.

-انواع عشق:

عذری، ایلپاتی، مجازی است. منظور از عشق عذری، عشق پاک است. منظور از عشق مجازی عشقی است که مقدمه عشق حقیقی است و نام دیگر عشق ایلپاتی، عشق چادرنشینی است. عشق در لیلی و مجنون عذری و در خسرو و شیرین مجازی است.

- مثنوی‌های غنایی نظامی، بسط یافته مضامین غزل و در واقع گسترش یافته شعر غنایی است. در غزل مضامین غنایی به صورت مختصر و اشاره وار بیان می‌شود. که همین مضامین در منظومه غنایی گسترش می‌یابد.

- خمسه‌ی نظامی:

شاهکاری در داستان‌پردازی: توسط شمار زیادی از شاعران بعد از وی نظیره گویی) تقلید شده است.

- تا پنج قرن بعد از نظامی شاعرانی به تقلید وی به خمسه‌سرایی پرداختند و هنر شاعری خود را به نمایش گذاشتند.

□ مقدمه

حکیم نظامی گنجوی (۵۳۵ تا ۶۱۲ هـ-ق) یکی از ارکان شعر فارسی است. شیوه شاعری نظامی پس از وی مورد نظر بسیاری از شاعران و سرآمدان شعر فارسی قرار گرفته است.^۱ مثنوی‌های پنجگانه^۲ وی گرچه در صورت افسانه‌است؛ اما کشف حقایق و بیان معارف است. مثنوی مخزن الاسرار او یک اثر معروف اخلاقی است و دیگر مثنوی‌های او به ویژه قسمت دوم اسکندرنامه، معروف به اقبالنامه عموماً شامل مطالب اخلاقی، فلسفی، تربیتی و انتقادی است. هنر نظامی گنجوی تنها داستان‌گویی نیست؛ علاوه بر لطافت و ظرافت ادبی، آثار وی آئینه‌ای است که زندگی ساده و عادی مردمان را در مسیر طبیعی و راستین می‌نمایاند.^۳ با نگاهی به اشعار نظامی می‌بینیم که با به نظم کشیدن قصه‌های گوناگون توانسته است چگونگی رفتار انسان را در ارتباط با هم‌نوعان خود چه در زندگی فردی و چه در زندگی جمعی و جامعه ترسیم کند و تعلیم دهد. بعضی تصویرسازی‌های داستانسرایی گنجه از زندگی عامه

۱ - بسیاری از شعرای پس از نظامی مثنوی‌هایی چون او سروده‌اند: جامی، امیر خسرو دهلوی، خواجوی کرمانی، وحشی بافقی و عرفی شیرازی.
۲ - «پنج گنج» یا «خمسه نظامی»: پنج مجموعه داستانی عبارتند از: مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر و اسکندرنامه است که اسکندرنامه خود شامل دو بخش اقبال‌نامه و شرف‌نامه است.
۳ - «حکیم نظامی گنجوی و عرفان»، غلامرضا رضایی، آشنا سال اول بهمن و اسفند ۱۳۷۰ شماره ۳.

مردم بهره گرفته است به طوری که هر کسی سرنوشت زندگی خویش را در شعر او می‌بیند. به عنوان نمونه تصویری از دکان ابریشم کشی دارد و می‌گوید:

جهان چون دکان ابریشم‌کشی است از او نیمی آبی دگر آتشی است.

دهد حلقه ای را از این سو بهی وز آن سو کند حلقه ای را تهی

در این چارچوب به بهانه ۲۱ اسفند روز بزرگداشت نظامی گنجوی، در مصاحبه پژوهشی با امید جلوداریان استاد دانشگاه، موضوع «تأثیر اوضاع و احوال اجتماعی در شعر نظامی گنجوی» را با طرح سوالات زیر مورد بررسی و واکاوی قرار دادیم:

پژوهش خبری: اوضاع اجتماعی زمان نظامی گنجوی چقدر بر شعر او اثر گذار بوده است؟

امید جلوداریان ۱ استاد دانشگاه: نظامی گنجوی در قرن ششم، در عصر حکومت ترکان غزنوی و سلجوقی که سیاست‌های خلفای عباسی حاکم بوده زندگی می‌کرده است. دورانی که اوج تعصب و اختلاف فرق مذهبی، انتقام‌گیری و کینه‌کشی بود^۱. ادبیات و هنر بازتاب اوضاع اجتماعی زمانه خودش است و اصولاً اجتماع زیربنا و ادبیات رو بنا محسوب می‌شود.

در اشعار نظامی دقیقاً اوضاع اجتماعی آن دوران ترسیم شده است.

منسوخ شد مروت و معدوم شد وفا وز هر دو نام ماند چو سیم‌رغ و کیمیا

شد راستی خیانت و شد زیرکی سفه شد دوستی عداوت و شد مردمی جفا

نظامی تحت تأثیر شرایط اجتماعی آن دوران به ناپایداری احوال و از بین رفتن رسوم و پریشانی امور و تبدیل آداب و رسوم و فساد اخلاقی توجه می‌کند. اشعار او از دوره سلجوقی و غزنوی و سیاست خلفای عباسی که اوج تعصب و اختلاف بین فرق مذهبی بوده و انتقام‌گیری رایج بوده تأثیر پذیرفته است.

پژوهش خبری: تأثیر چشمگیر نظامی گنجوی در ادبیات فارسی چیست؟

امید جلوداریان استاد دانشگاه: نظامی سرآمد داستان پردازان غنایی^۲ زبان فارسی است^۳. همان نقشی که فردوسی در حماسه داشته است نظامی در ادبیات غنایی دارد. نظامی خمسه معروفش را دارد؛ که لیلی و مجنون، خسرو شیرین^۴، اسکندرنامه، مخزن الاسرار و هفت‌پیکر است. اسکندرنامه بیشتر ویژگی‌های حماسی دارد. لیلی و مجنون، خسرو و شیرین و هفت پیکر کاملاً ادبیات غنایی هستند. مخزن الاسرار اثری است که بیشتر جنبه عرفانی و ادبیات تعلیمی دارد. نظیره‌گویی^۵ به تقلید از آثار نظامی در قرن‌های بعد فوق‌العاده زیاد بوده است. امثال امیر خسرو دهلوی، سلمان ساوجی و خواجوی کرمانی از آثار نظامی تقلید کردند. یعنی

۱ - عراق عجم همان ایران (مناطق مرکزی ایران فعلی) بود. ولی نظامی به حوزه ادبیات آذربایجان یا آران مربوط می‌شد.

۲ - شعر غنایی با احساسات و عواطف شخصی و "من شاعر" مربوط است. انواع متداول شعر غنایی: سوگ‌نامه یا مرثیه، شادی‌نامه، مدیحه، اشعار مذهبی، وصف طبیعت و شعرهای عاشقانه که در قالب‌های متفاوت مثنوی، تک‌بیت، رباعی، مستزاد و غزل سروده شده است.

۳ - ادبیات غنایی را در زبان فارسی به نام نظامی می‌شناسند. به اعتقاد بیشتر پژوهشگران و نظامی پژوهان: «همچنان که فردوسی در سرودن داستان‌های حماسی برترین چهره است، نظامی نیز در عرصه شعر غنایی برترین نماینده در تاریخ زبان و ادب فارسی است».

۴ - خسرو و شیرین عنوان اثری منظوم و عاشقانه از شاعر ایرانی، نظامی گنجوی است. این منظومه، داستان عشق خسرو پرویز پادشاه بزرگ شاهنشاهی ساسانی و شاهزاده ارمنی، شیرین، که بعدها ملکه ارمنستان می‌شود را روایت می‌کند. این داستان را به غیر از نظامی، فردوسی در شاهنامه و شاعران دیگر هم آورده‌اند و نسخه‌های مختلفی از آن با عنوان‌های «شیرین و فرهاد» هم موجود است.

۵ - نظیر گفته دیگری شعر گفتن.

روشی که نظامی بنیان‌گذاری کرده تقلیدهای زیادی از او شده است؛ این تقلیدها در دوره‌هایی به اوج خودش می‌رسد و به ویژه دو اثر «لیلی و مجنون» و «خسرو و شیرین» سرمشق بسیاری از شعرای پس از نظامی بوده است.

پژوهش خبری: مصادیق مسایل اجتماعی چگونه در شعر نظامی بیان شده است؟

امید جلوداریان استاد دانشگاه: در شعر نظامی پرهیز از ظلم و ستم را خیلی مشاهده می‌کنید:

رسم ستم نیست جهان یافتن ملک به انصاف توان یافتن
هر چه نه عدلست چه دادت دهد و آنچه نه انصاف به بادت دهد

نکوهش بدخویی، خوش اخلاقی به یک عنوان ارزش، تاکید بر اخلاق فردی و تزکیه نفس و خدمت به خلق در اشعار نظامی نمایان است:

کوش تا خلق را به کار آیی تا به خلقت جهان بیارایی

اخلاق فردی و تزکیه نفس، تاکید بر حیات اجتماعی، تعامل با هم‌نوع، تقویت بعد روحانی و معنوی در انسان به عنوان یک ارزش اشاره و مورد تاکید در اشعار نظامی است. مخزن الاسرار نظامی، دنیایی از نکات تعلیمی و عرفانی است.

پژوهش خبری: اشعار نظامی حاوی چه پیام‌هایی است؟

امید جلوداریان استاد دانشگاه: مواردی همچون " گرایش به عدالت^۱، توجه به تزکیه نفس^۲، توجه به ابعاد وجودی انسان برای ساخت جامعه آرمانی، توجه به حیات اجتماعی: یعنی فرد باید بتواند با هم‌نوعش تعامل درست داشته باشد. و توجه به بعد معنوی و روحانی، بحث حکمت به عنوان بزرگترین فضیلت در جامعه آرمانی (مدینه فاضله جامعه حکمت)، خودخواهی و خودپرستی منشا همه فسادها، عاشقی‌رهایی از خودخواهی و خودپرستی^۳، " از جمله پیام‌های مهم در اشعار نظامی است. جامعه آرمانی مورد نظر وی مهمترین محور: بعد معنوی و روحانی انسان است. بعد اجتماعی، حیات اجتماعی، تعامل با هم‌نوع، خود فرد و خودسازی نیز مورد تاکید نظامی است.

پژوهش خبری: در اشعار نظامی عشق به چه معناست؟

امید جلوداریان استاد دانشگاه: نظامی در خسرو شیرین بابی به نام عشق دارد. نظامی می‌گوید «جهان بی‌خاک عشق آبی ندارد»^۴. که ارزش عشق را می‌رساند. مفهوم عشق از نظر او این است که کسی غیر خودت را دوست بداری. در آثار نظامی انواع عشق را می‌بینید: عشق عذری یا عشق پاک^۵ و عشق مجازی که همه در آثارش هویداست. هر کدام از آثار نظامی به نوعی از عشق اشاره می‌کند.

-
- | | |
|---|--------------------------------------|
| ۱ - سیاست بین که می‌کردند از این پیش | نه با بیگانه با دردانه خویش |
| کنون گر خون صد مسکین بریزند | ز بند یک قراضه بر نخیزند. |
| ۲ - سیم طبایع به ریاضت سپار | زر طبیعت به ریاضت برآر. |
| ۳ - ای دل مباش یک دم خالی ز عشق و مستی | وان گه برو که رستی از نیستی و هستی |
| گر جان به تن ببینی مشغول کار او شو | هر قبله‌ای که ببینی بهتر ز خودپرستی. |
| ۴ - فلک جز عشق محرابی ندارد. | جهان بی‌خاک عشق آبی ندارد. |
| غلام عشق شو کاندیشه این است. | همه صاحب دلان را پیشه این است. |
| ۵ - عشق عذری با توجه به حدیث مشهور پیامبر (ص) سه ویژگی عمده دارد: ۱- عشق پاک و عقیف به دور از هرگونه هوای نفسانی ۲- مکتوم نهادن راز عشق ۳- مرگ عشاق در راه عشق. بررسی تحلیلی عشق عذری در لیلی و مجنون، مجله علمی پژوهشی شعر پژوهی (بوستان ادب)، سال پنجم، شماره اول، بهار ۱۳۹۲. | |

پژوهشی خبری: زن در اشعار نظامی چگونه تصویر شده است؟

امید جلوداریان استاد دانشگاه: در شعر نظامی برخلاف اشعار کهن، زن واقعا شاخص است.^۱ زن در شعر نظامی توانایی هدایت دارد. زن خردمند است. زن حکمفرما است. مهین بانو^۲ در داستان خسرو و شیرین نقش مشاور و مراقب دارد. رازدار و هدایت کننده است. نقش مکمل برای مرد دارد. در آثار نظامی زن نقش تربیتی و انسان سازی دارد. شیرین، خسرو را با مفاهیم ارزشمند عشق و وفاداری آشنا می کند. قهرمانان داستان های نظامی از میان زنان هستند.^۳ مهین بانو در داستان خسرو و شیرین، عمه شیرین است که از آران^۴ تا ارمن^۵ را فرمانروایی می کند. نکته دیگری که نظامی راجع به زن اشاره می کند بحث عفاف زن است. قهرمان زن در اشعار نظامی، به هیچ وجه حاضر نیست عفافش را زیر سوال ببرد. شیرین در تعامل با خسرو مطلقا ذره ای پا را از عفاف آن طرف تر نمی گذارد.

□ کلام آخر

پیام نظامی در اشعارش، در خطابش به طبقات اجتماعی (پادشاهان، شاهزاده ها و مردم عادی) آشکار است. مثلا خطابی که به پادشاه دارد: پرهیز از ظلم و ستم است. نظامی با نشان دادن عدالت هرگز در برخورد با فرزندش خسرو نشان می دهد پادشاه باید از ظلم و ستم به رعایا پرهیز کند. وقتی داستان های عشقی و عباراتی را از زبان عاشق و معشوق استفاده می کند؛ عفاف را بطور واضح مشاهده می کنیم؛ که پیامی برای جوانان و مردم است. نظامی به عشق اهمیت می دهد اما به همراه عفت. عفاف و عفتی که شیرین در مقابل خسرو دارد؛ عجیب و غریب است. عشق لیلی و مجنون عذری^۶ و عشق پاک است.

۱ - در اشعار کهن زن نقشی منفعل داشته و بیشتر به شکل معشوقه ترسیم شده است.

۲ - مهین بانو (۱۵۶۲-۱۵۱۹): دختر کوچک شاه اسماعیل یکم و کوچکترین خواهر شاه طهماسب بود.

۳ - خسرو و شیرین، لیلی و مجنون.

۴ - آران، نامی که در عصر اسلامی به ناحیه میان رودهای گر و آرس، در ماورای قفقاز اطلاق می شده است.

۵ - ارمنستان.

۶ - عذری: «الهی العذری»: عشق و دوستی است که همراه با عفت و پاکدامنی باشد. سایت المعانی.